

OTVORENI PRISTUP ZNANSTVENIM INFORMACIJAMA

Mario Akmadžić, Ružica Kovčo
Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru
Bibliotekarstvo
88 000 Mostar, Bosna i Hercegovina

SAŽETAK

Unatoč globalizaciji i razvoju interneta, pristup znanstvenim informacijama još uvijek nije jednostavan i potpuno otvoren. Iako ne kao prije, znanstvenici teško dolaze do kvalitetnih znanstvenih informacija. Razlog tome su visoke cijene, zabrana pristupa, ograničen pristup i drugi problemi koji usporavaju i onemogućuju razmjenu znanja. Hrvatska deklaracija 2012., definira otvoreni pristup (eng. Open Access, OA) kao slobodan, besplatan i neometan mrežni pristup digitalnim znanstvenim informacijama. Cilj takvog pristupa je ubrzanje napretka i poboljšanje utjecaja znanosti za dobrobit društva. Sami autori radova mogu imati veliki utjecaj u promociji otvorenog pristupa znanstvenim informacijama. Dva su načina ostvarivanja otvorenog pristupa tkz. „Zeleni put“ i „Zlatni put“. U radu ćemo objasniti što je to otvoreni pristup i koje su njegove karakteristike, prednosti i nedostaci otvorenog pristupa, također prikazati će se položaj otvorenog pristupa u Hrvatskoj i svijetu, te uloga samih autora u poticanju i ostvaranju istoga.

Ključne riječi: otvoreni pristup, znanost, znanstvene informacije

UVOD

O pristupu i vidljivosti znanstvenih informacija se počelo razmišljati još u 17. st. kako bi se omogućilo napredovanje u znanosti. Pojavom prvih časopisa 1665. je započela formalna znanstvena komunikacija. Koliko je značajno znanstveno komuniciranje putem časopisa, govori činjenica da je to i danas najčešći način znanstvene komunikacije. (1) Razvojem digitalnih tehnologija promijenio se način objavljivanja znanstvenih informacija i sama znanstvena komunikacija. Digitalne tehnologije su omogućile suvremenoj znanosti globalnu dostupnost znanstvenih sadržaja u digitalnom obliku. (2) Činjenica je da objavljivanje časopisa nije besplatno. Porastom broja časopisa, članaka i autora, troškovi objavljivanja su rasli, a urednici su imali sve više posla. Nekomercijalni su izdavači krajem 19. st. počeli davati ili prodavati svoje časopise komercijalnim izdavačima, a oni su nastojali zaraditi izdavanjem znanstvenih časopisa. Zbog velikih cijena, knjižnice su otkazale pretplate na časopise, čime su znanstvenici ostali uskraćeni pristupu informacijama. Pojavom interneta znanstvenici su ponovno došli do besplatnih informacija, međutim, pristup nekim uglednim časopisima još uvijek je ograničen. (1) Problem pristupa informacijama se pojavljuje tako što kvalitetni znanstvenici daju svoje radove besplatno izdavačima, ustupaju autorska prava, kako bi napredovali i pojavili se u uglednim časopisima, čime izdavač ima potpunu kontrolu nad distribucijom i definiranju uvjeta pristupa i korištenja rada. (3) „Tako akademska zajednica u potpunosti gubi kontrolu nad objavljivanjem i distribucijom znanstvenih radova, a autori pravo objavljivanja nekog oblika prethodnog ili naknadnog izdanja svog rada na osobnim ili sveučilišnim mrežnim stranicama, diskusijskim listama, u elektroničkim arhivima, što mnogi smatraju ozbiljnom prijetnjom slobodi znanstvene komunikacije.“ (4) Sami autori radova mogu imati veliki utjecaj u promociji otvorenog pristupa znanstvenim informacijama. Dva su načina ostvarivanja otvorenog pristupa. Prvi način tkz. „Zeleni put“ kojim autori mogu sami arhivirati rad prije ili nakon recenzijskog postupka u vlastiti ili institucijski repozitorij. Također, nakladnik može arhivirati rad u predmetne ili nacionalne repozitorije. Autori

se mogu odlučiti na „Zlatni put“ tako da svoje radove objave u potpunosti otvorene časopise. U tom slučaju troškove objavljivanja snosi sam autor, njihove matične ustanove ili se časopis subvencionira iz drugih izvora. (5) Osim autora, veliku ulogu u promicanju otvorenog pristupa znanstvenim informacijama imaju i državna tijela. Početak javnog zagovaranja neometanog i slobodnog pristupa informacijama je započeo 90-ih godina kada su mnogi znanstvenici progovorili o nedostacima postojećeg sustava znanstvenog komuniciranja. Vrhunac nezadovoljstva je javno pismo organizacije *Public Library of Science*, objavljeno 2001., tražeći znanstvenike da prestanu objavljivati, recenzirati i objavljivati uredničke poslove časopisima koji nemaju otvoren pristup svim radovima. Formuliranjem Budimpeštanske inicijative (2002.) i Berlinske deklaracije (2003.) ideja postaje međunarodnim pokretom s jasnim i prepoznatljivim ciljevima. (6)

PRIMJER INFRASTRUKTURE ZA OTVORENU ZNANOST

S ciljem senzibiliziranja javnosti u stvaranju, objavljivanju, korištenju i čuvanju znanstvenih informacija, 2012. godine usvojena je Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu. Otvoreni pristup se definira kao „slobodan, besplatan i neometan mrežni pristup digitalnim znanstvenim informacijama koji omogućava čitanje, pohranjivanje, distribuciju, pretraživanje, dohvaćanje, indeksiranje i/ili drugo zakonito korištenje“. (7) Hrvatska kao mala znanstvena zajednica koja se bori za prepoznatljivost na globalnom planu, prepoznala je važnost otvorenog pristupa. To potvrđuje činjenica da je glavnina istraživanja financirana javnim sredstvima. Također, državna tijela raznim dokumentima ističu važnost otvorenog pristupa kao što su Znanstvena i tehnološka politika Republike Hrvatske 2006. – 2010., Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije 2014., Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije 2016., Vrednovanje znanstveno-istraživačkog rada i promicanje otvorenog pristupa znanosti informacijskih i istraživačkih podataka. (6) Poticaj otvorenom pristupu znanstvenim informacijama je uvelike dala Europska komisija projektom Obzor 2020. kojim se stavlja naglasak na obvezu otvorenog pristupa znan-

stvenim informacijama.(8) Kada govorimo o prednostima, ali i nedostacima s jedne strane otvoreni pristup povećava ugled pojedinih institucija jer im omogućava bolju poziciju od drugih sličnih organizacija, te će institucije iskoristiti brojne prednosti otvorenoga pristupa za organizaciju i reklamiranje. Samim tim privlače ulagače, donatore, kvalitetnije znanstvenike, studente i profesore iz kojih će prosteći novi i bolji znanstveni radovi. Naravno pored prednosti uvijek postoje i neki nedostaci, primjerice zbog nesklada između autorskih prava i prava izdavača, te sama potreba da im se omogući korektna naknada za njihove radove, posebno za one lošijih financijskih mogućnosti, zbog čega mnogi radovi ostaju zatvoreni to jest ne objavljeni. Pretraživanjem pojedinih članaka putem otvorenog pristupa ne možemo biti potpuno sigurni u kvalitetu dostupnih materijala. Pored toga dolazi i do zlouporabe i plagiranja znanstvenih radova.(9) Pojavom ideje otvorenog pristupa su se pojavili i predatorski časopisi koji isključivo zbog naplate iskoriste znanstvenike koji su željni objave i napredovanja i na taj način objavljuju nerecenzirane radove, sumnjive kvalitete (10).

ZAKLJUČAK

Možemo zaključiti da otvoreni pristup osigurava brži protok znanstvenih informacija, ali pri korištenju određenih informacija potrebno je se dodatno informirati o njihovim izvorima s tim da je sve više tekstova otvoreno dostupno i da se interes znanstvenika za otvoreni pristup povećava, samim tim sve se više radova objavljuje i vidi vrijednost otvorenog pristupa. S toga možemo reći da je otvoreni pristup postaje uistinu javno dobro.

LITERATURA

1. Grgić, I. H. (2015). Otvoreni pristup-deus ex machine za izdavaštvo znanstvenih časopisa?.*Libellarium: Journal for the Research of Writing, Books&CulturalHeritageInstitutions*,8(2).
2. Vrana, R. (2016). Digitalni repozitoriji znanstvenih informacija u knjižnicama visokoškolskih ustanova Sveučilišta u Zagrebu.*Vjesnik bibliotekara Hrvatske*,59(3-4), 265-300.
3. KreljaKurelović, E., Rako, S., & Tomljanović, J. (2013). Prihvatanje otvorenog pristupa u znanosti i obrazovanju.*Zbornik Veleučilišta u Rijeci*,1(1), 1-16.
4. Pažur, I. (2004) Autori znanstvenih radova i autorsko pravo, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, str. 98., <http://www.hkdrustvo.hr/datoteke/87/vbh/God.47%282004%29,br.1-2> (16. 5. 2021.)
5. Petrak, J. (2014).Otvoreni pristup: put do znanja kao javnog dobra.*Slobodan pristup informacijama: 13. i 14. okrugli stol*, 43.
6. Melinščak Zlodi, I. (2018). Razvoj otvorenog pristupa u Hrvatskoj.
7. Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu. Dostupno na: <https://www.srce.unizg.hr/files/srce/docs/otvoreni-pristup/hrvatska-deklaracija-o-otvorenom-pristupu.pdf> (16. 5. 2021.)
8. Obzor 2020. Dostupno na: <https://www.obzor2020.hr/obzor2020-pregled/pravo-intelektualnog-vlasnistva> (16. 5. 2021.)
9. Dizdar, Srebren, Za i protiv otvorenog pristupa akademskim djelima u kontekstu savremenog istraživačko-izdavačkog procesa, filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, br. 24.26, 2019.
10. Sindik, J., Dodigović, L., i Vukosav, J. Predatorski časopisi: rastući problem znanstvene zajednice.*Zbornik radova s 5. međunarodne znanstveno-stručne konferencije-istraživačkih dana Policijske škole u Zagrebu (Poboljšanje sigurnosne uloge policije primjenom novih tehnologija i metoda)*, 509.